

.....

NODIRA LIRIKASIDA QOFIYA TIZIMINING KOMPOZITSIYAVIY STRUKTURASI

Mehrinigor G‘ovsiddinova,

Alfraganus universiteti

O‘zbek tili va adabiyoti yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada Mohlaroyim Nodira g‘azallarida qofiya tizimining kompozitsiyaviy funksiyalari va badiiy-estetik xususiyatlari tadqiq etilgan. Shoirira lirikasida qofiya va radifning g‘azal kompozitsiyasini shakllantirish, mazmuniy yaxlitlikni ta‘minlash hamda lirik qahramon ruhiy kechinmalarini izchil ifodalashdagi o‘rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda oddiy, murakkab, ichki, tajnisli va radifli qofiya turlarining poetik imkoniyatlari yoritilib, ularning g‘azalning musiqiyliги, semantik rivoji va hissiy ta‘sirchanligini kuchaytirishdagi vazifalari misollar asosida ochib beriladi. Shuningdek, qofiyaning matla‘dan maqta‘gacha bo‘lgan kompozitsion harakatni tashkil etish, baytlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘liqlikni mustahkamlash hamda g‘oyaviy xulosani ifodalashdagi ahamiyati asoslanadi. Tadqiqot natijasida Nodira lirikasida qofiya tizimi nafaqat shakliy unsur, balki g‘azalning badiiy mukammalligi va kompozitsion yaxlitligini ta‘minlovchi muhim poetik vosita ekanligi xulosalanadi.

Kalit so‘zlar: Mohlaroyim Nodira, Nodira lirikasi, g‘azal, qofiya tizimi, radif, kompozitsiya, mumtoz she‘riyat, poetika, badiiy kompozitsiya, tajnisli qofiya, ichki qofiya, lirik qahramon, badiiy-estetik xususiyatlar, o‘zbek mumtoz adabiyoti.

O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixida Mohlaroyim – Nodira ijodi alohida estetik va poetik hodisa sifatida e‘tirof etiladi. Uning lirikasida ayol qalbining nozik kechinmalari, ijtimoiy-falsafiy mushohadalar hamda mumtoz she‘riyat an‘analari o‘ziga xos uyg‘unlikda namoyon bo‘ladi. Nodira she‘riyatining badiiyati, avvalo, shakl va mazmun birligida, xususan, qofiya tizimining puxta va maqsadga muvofiq tashkil etilgan kompozitsiyaviy strukturasi yaqqol ko‘zga tashlanadi.

Nodira ijodining badiiy-estetik mukammalligi, ma‘naviy teranligi va shakliy pishganligi bilan mumtoz adabiyotda alohida o‘rin egallaydi. Shoiraning lirikasida ishqiy, falsafiy va ijtimoiy motivlar yetakchi bo‘lib, ular g‘azal janri doirasida yuksak badiiylik bilan ifodalangan. Bu jarayonda qofiya tizimi g‘azalning ichki musiqiyliги,

mazmuniy yaxlitligi va kompozitsion tuzilishini ta'minlovchi muhim poetik vosita sifatida namoyon bo'ladi.

Mumtoz g'azalda qofiya baytlar oxiridagi tovush va ohang uyg'unligini ta'minlovchi unsurdur. Qofiya bilan bog'liq holda radif ham muhim ahamiyat kasb etadi [3]. Mumtoz she'riyatda qofiya faqat fonetik moslik emas, balki asar kompozitsiyasini bir butun holda ushlab turuvchi poetik vositadir. Qofiya baytlar o'rtasidagi ichki aloqani ta'minlab, she'rning ritmik, semantik va mantiqiy yaxlitligini vujudga keltiradi. Ayniqsa, g'azal janrida qofiya va radif tizimi asarning g'oyaviy yo'nalishini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Kompozitsiya esa she'riy matnning ichki tuzilishi, obrazlar tizimi, motivlar ketma-ketligi va ularning o'zaro munosabatini ifodalaydi. Qofiya tizimi ana shu kompozitsion elementlarni bog'lovchi "tayanch nuqta" vazifasini bajaradi.

Qofiya turlari quyidagicha tasniflanadi: Oddiy (mutlaq) qofiya, murakkab qofiya, ichki qofiya, tajnisli qofiya, radifli qofiya. Bu qofiya turlari g'azalning musiqiyliги bilan birga, mazmuniy rivojiga ham xizmat qiladi [3].

Nodira g'azallarida qofiya tizimi an'anaviy mumtoz shakllarga tayangan holda, o'ziga xos individual uslub bilan boyitilgan. Shoira ko'pincha sodda, ammo semantik jihatdan serqatlam qofiyalardan foydalanadi. Bu holat uning she'rlarini nafaqat musiqiy, balki mazmunan ham mukammal qiladi.

Qofiya turlari quyidagicha tasniflanadi: Oddiy (mutlaq) qofiya, murakkab qofiya, ichki qofiya, tajnisli qofiya, radifli qofiya. Bu qofiya turlari g'azalning musiqiyliги bilan birga, mazmuniy rivojiga ham xizmat qiladi [3].

Nodira lirikasida qofiya tizimi quyidagi kompozitsiyaviy vazifalarni bajaradi:

1. Mazmuniy markazlashuv – qofiya asardagi asosiy g'oya va hissiy holatni markazlashtirib, uni har bir baytda yangicha ohangda takrorlaydi;
2. Ruhiy izchillik – lirik qahramon kechinmalari qofiya orqali bosqichma-bosqich rivojlanib boradi;
3. Badiiy yaxlitlik – qofiya baytlarni mexanik tarzda emas, balki mantiqiy va semantik jihatdan bog'laydi.

Ayniqsa, Nodira g'azallarida matladan maqtagacha bo'lgan poetik harakat qofiya orqali izchil tashkil etiladi. Shoira qofiyaning faqat tashqi bezak sifatida emas, balki

mazmunni chuqurlashtiruvchi ichki mexanizm sifatida qo‘llaydi.

Nodira g‘azallarida oddiy qofiya ko‘proq lirikaning soddaligi va samimiyligini ifodalashda ishlatiladi. Masalan:

*Ko‘nglumni oldi bir nigohi jonon,
Ne chora, bu ishda menga yo‘q imkon.*

Bu baytda “jonon – imkon” so‘zlari oddiy qofiya hosil qilib, fikrning ravon oqimini ta’minlaydi.

Murakkab qofiya esa Nodira ijodida falsafiy va ruhiy kechinmalarni chuqurroq ifodalash uchun qo‘llanadi. Bunday qofiya shakllari baytning semantik yukini kuchaytiradi.

Nodira g‘azallarida radif tez-tez uchraydi va u asosan asosiy g‘oyani ta’kidlashga xizmat qiladi [1]:

*Ne balodur ishqing, ey dilbar, menga,
Jonu tanim bo‘ldi giriftor senga.*

Bu misolda “senga” radif sifatida kelib, lirik qahramonning ishqiy bog‘liqligini kuchli ta’kidlaydi. Radif g‘azal kompozitsiyasida markaziy tushunchani mustahkamlovchi omil bo‘lib xizmat qiladi.

Nodira ayrim g‘azallarida tajnisli qofiyadan ham foydalanadi. Bu esa so‘z o‘yini orqali ma’no qatlamlarini kengaytiradi. Ichki qofiya esa bayt ichidagi ohangdorlikni kuchaytirib, g‘azal musiqiylikni oshiradi [3].

G‘azal kompozitsiyasi – matla’dan maqta’gacha bo‘lgan ichki tuzilish va mazmuniy rivoj jarayonidir.

Nodira g‘azallarida qofiya:

- 1) Matlada ohang va mavzuni belgilaydi;
- 2) O‘rta baytlarda mazmuniy rivoj va hissiy keskinlikni ta’minlaydi;
- 3) Maqtada esa umumiy xulosani poetik jihatdan yakunlaydi.

4) Shu bois qofiya Nodira g‘azallarida faqat shakliy bezak emas, balki mazmunni birlashtiruvchi kompozitsion vosita hisoblanadi [4]. Shu bois qofiya Nodira g‘azallarida faqat shakliy bezak emas, balki mazmunni birlashtiruvchi kompozitsion vosita hisoblanadi.

Nodira g‘azallarida qofiya ko‘pincha g‘azalning mazmuniy markazini belgilovchi

asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Shoir qofiyani tasodifiy tanlamaydi, balki lirik subyekt ruhiy holatini ifodalovchi so‘zlar atrofida jamlaydi. Shu sababli qofiya g‘azal kompozitsiyasida yetakchi semantik yukni ham o‘z zimmasiga oladi. Masalan, ishq va fidoiylilik mavzusidagi g‘azallaridan birida quyidagi baytni ko‘ramiz:

*Bu ishq yo‘lida jon berurman, g‘am emas,
Dardimga davo topmasam ham, g‘am emas.*

Bu baytda “g‘am emas” radifi va undan oldingi qofiya g‘azalning asosiy ruhiy holatini belgilaydi. Keyingi baytlarda ham ayni qofiya saqlanib, lirik qahramonning ichki kechinmalari izchil tarzda rivojlantiriladi. Natijada g‘azal kompozitsiyasi ruhiy barqarorlikka ega bo‘ladi.

Nodira lirikasida qofiya baytlar o‘rtasidagi mantiqiy bog‘lanishni ta‘minlovchi vosita sifatida ham muhim rol o‘ynaydi.

G‘azal janrida baytlar nisbatan mustaqil bo‘lsa-da, Nodira ijodida ular qofiya orqali yagona g‘oyaviy tizimga birlashtiriladi. Masalan, hijron mavzusidagi g‘azalidan quyidagi baytlar bunga yaqqol misol bo‘la oladi:

*Hijron tunida ko‘nglum erur bedor,
Ko‘zlarimdan tinmas yosh, dilim zor.*

Bu yerda “bedor / zor” qofiyasi baytlar mazmunini o‘zaro bog‘lab, ruhiy holatning uzluksizligini ifodalaydi. Har ikki baytda ham lirik subyektning iztirobli kechinmalari qofiya orqali umumlashtiriladi.

Nodira g‘azallarida qofiya ko‘pincha hissiy kuchaytirish vositasi sifatida qo‘llanadi. Qofiyaning takroriyliigi lirik subyekt tuyg‘ularining kuchini oshirib, o‘quvchiga kuchli emotsional ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan:

*Ey yor, sening ishqingda men rasvo bo‘ldim,
Bu yo‘lda o‘zimdanda kechib, shaydo bo‘ldim.*

Bu baytda “bo‘ldim” qofiyasi lirik qahramon holatidagi keskin o‘zgarishni ifodalaydi. Qofiyaning takrori orqali o‘zini fido qilish, ishqda yo‘qolish g‘oyasi kuchli emotsional tus oladi.

Nodira g‘azallarida qofiya tizimi maqta’ baytida alohida ahamiyat kasb etadi. Shoir taxallus ishtirok etgan yakuniy baytda qofiyani g‘azal davomida shakllangan mazmuniy tizimning xulosasi sifatida ishlatadi. Masalan:

*Nodira, ishq yo'lida bo'lsang gar fano,
Bu dard ila yashamoq erur senga baqo.*

Bu baytda qofiya g'azal davomida ilgari surilgan ishq, fidoiylilik va sabr g'oyalarini umumlashtirib, kompozitsion yakun vazifasini bajaradi.

Nodira lirikasida qofiya tizimi g'azalning kompozitsiyaviy strukturasi bilan uzviy bog'langan. Qofiya baytlar o'rtasida nafaqat fonetik, balki mantiqiy va emotsional bog'lanishni ham ta'minlaydi. Shoira qofiyani mazmunni chuqurlashtiruvchi, lirik kechinmalarni izchil rivojlantiruvchi vosita sifatida mahorat bilan qo'llagan. Shu bois Nodira g'azallarida qofiya tizimi g'azal kompozitsiyasining barqarorligi va badiiy mukammalligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Nodira lirikasida qofiya tizimi g'azalning kompozitsiyaviy strukturasi bilan uzviy bog'langan. Qofiya baytlar o'rtasida nafaqat fonetik, balki mantiqiy va emotsional bog'lanishni ham ta'minlaydi. Shoira qofiyani mazmunni chuqurlashtiruvchi, lirik kechinmalarni izchil rivojlantiruvchi poetik vosita sifatida mahorat bilan qo'llagan. Shu bois Nodira g'azallarida qofiya tizimi g'azal kompozitsiyasining barqarorligi va badiiy mukammalligini ta'minlovchi muhim omil hisoblanadi.

Nodira g'azallarida qofiya tizimi mumtoz g'azal janrining an'anaviy qonun-qoidalariga qat'iy amal qilgan holda shakllangan. Shoira asarlarida, asosan, mushtarak qofiya qo'llanib, u g'azal kompozitsiyasining tayanch unsuri sifatida namoyon bo'ladi. Matlada belgilangan qofiya keyingi baytlarda izchil davom ettirilib, she'rning ichki tuzilishida yaxlitlikni ta'minlaydi. Masalan, Nodiraning ishqiy ruhdagi g'azallaridan birida quyidagi qofiya tizimini kuzatish mumkin:

*Ko'nglumni berdim ul pari-paykarga, neylay,
Jonim fido bo'ldi o'shal dilbarga, neylay.*

Mazkur baytda "neylay" radifi va undan oldingi "–arga" qofiyasi g'azalning asosiy ritmik va kompozitsiyaviy tayanchini tashkil etadi. Keyingi baytlarda ham ushbu qofiya saqlanib, lirik kechinmaning uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi.

Nodira g'azallarida qofiya faqat tovush uyg'unligi emas, balki mazmuniy bog'lanish vositasi sifatida ham xizmat qiladi. Har bir bayt alohida fikrni ifodalagan bo'lsa-da, qofiya orqali ular yagona lirik oqimga birlashtiriladi. Bu hol shoira g'azallarida kompozitsion parokandalik emas, balki ichki mantiqiy izchillik

mavjudligini ko'rsatadi.

Nodira g'azallarining umumiy tahlili shuni ko'rsatadiki, shoira ko'proq soda va semantik jihatdan faol qofiyalardan foydalanadi. Bunday qofiyalar lirik mazmunni chuqurlashtirishga xizmat qiladi va hissiy ta'sirchanlikni oshiradi [2]. Masalan, hijron mavzusidagi g'azallaridan birida quyidagi qofiya tizimi uchraydi:

Hijron o'ti bag'rimni qildi pora-pora,

Ko'z yoshim ayladi bu dunyoni daryo-qora.

Bu yerda "pora / qora" qofiyalari nafaqat fonetik uyg'unlikni, balki mazmuniy bog'lanishni ham yuzaga keltiradi. Qofiya orqali iztirob, dard va ruhiy holat kuchaytirilgan holda ifodalanadi.

Statistik jihatdan qaralganda, Nodira g'azallarida eng ko'p uchraydigan qofiyalar:

- 1) ishq va visol bilan bog'liq so'zlar,
- 2) hijron va dardni ifodalovchi tushunchalar,
- 3) sabr, sadoqat va fidoiylikka oid leksik birliklardan tashkil topgan.

Masalan:

Agar sabr etmasam, ey dil, ne chora bor, Bu

ishq yo'lida fano bo'lmoqdin o'zga bor?

Mazkur baytda "bor" so'zining qofiya sifatida takrorlanishi lirik subyektning ichki iztirobini kuchaytiradi va g'azalning emotsional yakdilligini ta'minlaydi. Shuningdek, Nodira ayrim g'azallarida qofiyaning hissiy zo'riqishni oshirish vositasi sifatida qo'llaydi. Qofiyaning muntazam takrori lirik subyekt ruhiyatidagi barqaror iztirob va sog'in holatini ifodalaydi. Bu esa qofiya tizimining faqat shakliy emas, balki kompozitsiyaviy va badiiy-estetik vazifa bajarayotganini ko'rsatadi.

Nodira g'azallarida qofiya shakllari va turlarining qo'llanishi an'anaviylik va individuallik uyg'unligiga asoslangan. Qofiya tizimi g'azal kompozitsiyasining ichki mantiqini belgilab, shoira lirikasining badiiy mukammalligini ta'minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Nodira lirikasida qofiya tizimi oddiy shakliy unsur emas, balki chuqur kompozitsiyaviy va semantik vazifani bajaruvchi poetik mexanizmdir. Shoira qofiyaning mazmunni shakllantirish, lirik kechinmalarni izchil rivojlantirish va asarning badiiy yaxlitligini ta'minlash vositasi sifatida mahorat bilan qo'llagan.

Nodira g'azallaridagi qofiya tizimi uning yuksak poetik tafakkuri, mumtoz adabiy

an'analarga sodiqligi va individual ijodiy uslubining yorqin dalilidir. Bu jihatlar Nodira lirikasini o'zbek mumtoz she'riyatining bebaho durdonalaridan biri sifatida baholashga to'liq asos beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov N. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. –Toshkent: Fan, 2010. –B.271.
2. Haqqulov I. G'azal va badiiy tafakkur. –Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – B.112-118.
3. Nodira. Devon. –Toshkent: Adabiy meros, 1988. – B.45-120.
4. Rasulov A. Mumtoz she'riyat poetikasi. –Toshkent: Universitet, 2015. – B.34-
5. ESHONQULOVA, S. NODIRA LIRIKASIDA TASAVVUFIY TIMSOL VA IRFONiy TALQINLAR. FILOLOGIYA VA PEDAGOGIKA, 85.
6. Isomiddinova, E. S. (2025). RADIF AND MEANING IN NODIRABEGIM'S LYRIC POETRY. *Advances in Science and Humanities*, 1(11), 77-82.
7. Ibragimova, D. I. (2023). O'zbek adabiyotida tarixiy nasr. *O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali*, 2(19), 213–216.
8. Khimatullaeva, U. K. (2025). Methods of developing students' socio-cultural competence in English through authentic video materials in offline and online education settings. *The latest news and research in education*, 2(11), 6-9.
9. Xikmatullaeva, U. K. (2025). Methods of automatic development of elf learners' vocabulary in a digital learning environment. *Zamonaviy taraqqiyot va fan: 21-asr yondashuvlari*, 2(1), 296-300.
10. Usmanova, K. Lexicon Expansion Model for ELF Learners: A Cognitive, Pedagogical, AND Usage-Based Approach. *Maktabgacha va Maktab Ta'limi Jurnali*, 676097.
11. AzizaSherboboeva, K. (2021). Linguistic Characteristics Of Advertising Discourse: Creolized And Non-Creolized Advertising Texts. *Int. J. of Aquatic Science*, 12(3), 2944-2951.
12. Sherboboyeva, X. A. (2025). TIL, REKLAMA VA GENDER: IJTIMOiy-MADANIY IDENTIFIKATSIYANING AKS ETTIRILISHI. *Journal of Modern Educational Achievements*, 5(5), 133-142.
13. Sherboboyeva, X. A. (2025). REKLAMA DISKURSINI QIYOSIY-LINGVISTIK TAHLIL QILISHNING KONSEPTUAL MODELI. *KONFERENSIYA*, 1(2), 1015-1021.
14. Холбобоева, А. Ш. (2024). РЕКЛАМА ДИСКУРСИНИНГ ТУРИСТИК САЛОҲИЯТНИ ОШИРИШДАГИ АҲАМИЯТИ. *Science and innovation*, 3(Special Issue 46), 632-634.